

УДК 37.011.31

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.65-1.14>**Л. Л. Савченко**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена важливому питанню сьогодення – оволодіння громадянами України літературними нормами української мови. Кожна освічена людина повинна обов'язково дотримуватися норм усної та письмової мови (правильна вимова, наголошення, слововживання, граматики, стилістика), вміти правильно користуватися мовними засобами в різноманітних сферах людського спілкування. Культура мовлення є обов'язковим елементом загальної культури людини, складовою педагогічної майстерності вихователя, інструмент здобуття знань та його професійної діяльності.

Якість мовленнєвого розвитку дошкільників залежить від якості мовлення педагогів і від оточуючого мовленнєвого середовища у закладі дошкільної освіти, діти вчать говорити завдяки слуху та здатності наслідувати. Дошкільники говорять те, щочують, оскільки внутрішні механізми мовлення у дитини утворюються лише під впливом мовлення дорослих.

Сьогодні до мовлення педагога дошкільного закладу ставляться високі вимоги, і проблема підвищення культури мовлення вихователя розглядається у контексті підвищення якості дошкільної освіти. Загальний мовленнєвий розвиток майбутнього фахівця визначається якісним рівнем його мовленнєвої культури, що виявляється як у професійній діяльності, так і в процесі його самореалізації в навчанні, досягненні поставленої мети, осмисленні сутності професії.

Основою мовленнєвої культури майбутнього фахівця є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у використанні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним. Потрібно активно розвивати своє мовлення: вчитися усно і письмово викладати свої думки, виправляти себе, правильно будувати сказане, шукати найкращі й найдоцільніші варіанти висловлювання.

Варіативність мовленнєвих форм, які використовує вихователь, визначається функціональними особливостями його діяльності, а також віковими та індивідуальними можливостями дошкільнят у сприйманні мовленнєвого слова.

У статті звернута увага на компоненти професійного мовлення педагога (якість мовного оформлення мовлення, ціннісно-особистісні установки педагога, комунікативна компетентність, чіткий відбір інформації для створення вислову, орієнтація на процес безпосередньої комунікації) і вимоги до нього (правильність, точність, логічність, чистота, виразність, доцільність).

Ключові слова: мовлення, культури мовлення, нормативність мови та мовлення, формування риторичної культури, професійна підготовка вихователя, педагогічна майстерність.

Постановка проблеми. Найактуальніше питання сьогодення – оволодіння громадянами України літературними нормами української мови. Культура мовлення є обов'язковим елементом загальної культури людини. Не випадково вважається, що мовлення людини – її візитівка, оскільки від того, наскільки грамотно людина висловлює свої думки, залежить її успіх не лише у повсякденному спілкуванні, але й у професійній діяльності. Особливо актуальне це твердження щодо мовлення педагога, який працює з дітьми дошкільного віку.

Складником педагогічної майстерності вихователя є його мовлення. Це інструмент його професійної діяльності, за допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні завдання: зробити складну тему заняття цікавою, а процес її вивчення – привабливим; створити щире атмосферу спілкування у групі, встановити контакт з

дітьми, досягти взаєморозуміння з ними; сформулювати в дошкільників відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе [5, с. 87].

Без сумніву, якість мовлення вихователів є надзвичайно важливим аспектом мовленнєвої роботи з дітьми. Адже дошкільники, наслідуючи оточення, переймають не лише всі тонкощі правильної вимови, інтонації, граматичної будови речень, але й ті недоліки, які є в мовленні дорослих. Від культури мовлення вихователя залежить культура мовлення дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми нормативності мови та мовлення, культури мови завжди були в центрі наукової уваги багатьох дослідників. Їх вивчали такі науковці, як Ф. Бацевич, І. Білодід, А. Бурячок, В. Виноградов, Б. Головін, С. Дорошенко, П. Дудик, С. Єрмоленко, Ф. Жилко, М. Жовтобрюх, М. Кочерган, А. Коваль,

І. Матвіяс, З. Мацюк, С. Ожегов, О. Олексенко, В. Перебийніс, М. Пилинський, І. Плотницька, Л. Пустовіт, О. Пономарів, П. Редін, В. Русанівський, О. Сербенська, Н. Станкевич, С. Шевчук та інші. Структуру та умови формування комунікативних умінь педагога досліджували О. Леонтьєв, Ю. Ємельянов, В. Кан-Калик, Г. Ковальов тощо. В роботах А. Бодальова, С. Кондратьєва, І. Луценко, Ю. Гіппенрейтер розкрито проблеми взаємодії та взаєморозуміння між педагогами та дітьми.

Мета статті полягає в комплексному визначенні особливостей культури мовлення майбутнього вихователя, аналізі компонентів професійного мовлення вихователя та формуванню вимог до мовлення педагога закладу дошкільної освіти, визначенні чинників, що впливають на мовленнєву культуру майбутнього вихователя.

Виклад основного матеріалу. Культура мовлення як окрема наукова дисципліна виокремлюється в 20-і роки ХХ ст. завдяки працям В.І. Чернишова, Л.В. Щерби, Г.О. Вінокура. Праці вчених були присвячені виявленню та опису частин мовної системи, що найбільш чутливі до порушення літературної норми, методам підвищення грамотності, розповсюдження знань про мову, виховання поваги до правильного мовлення. Після тривалої перерви інтерес до проблеми культури мовлення знову підвищується у 1960 роки. Особливу вагу в цей час відіграли праці В.В. Віноградова, С.І. Ожегова, Д.Є. Розенталя.

Володінню мовленням як засобом професійної діяльності потрібно вчитися [2, с. 38–43]. Класичним прикладом цього є досвід А.С. Макаренка. Молодий педагог, відчувши свою безпорадність у спілкуванні з вихованцями, почав серйозно працювати над своїм голосом, дикцією, диханням. Він вважав, що педагог повинен так говорити, щоб діти відчули в його словах волю, культуру, особистість. В.О. Сухомлинський розробив своєрідний кодекс мовлення вчителя. Особливо наголошував на своєрідній психотерапевтичній функції слова педагога, вважаючи це обов'язковою умовою спілкування – діалогу між вихователем і вихованцем.

На думку Є. Боринштейна, мова людини впливає на її духовний розвиток, на розвиток її соціокультурних рис. Учений зазначає, що «в період соціокультурної трансформації мовна проблема набуває не тільки культурного, а й політичного сенсу та змісту, стає предметом інтенсивної суспільної боротьби. Від того, яка мова стає визначальною, панівною в країні, значною мірою залежить майбуття культури і народу як її носія. Мова може бути засобом консолідації нації і мобілізації її життєвих сил, якщо вона утверджується владною елітою, а може бути засобом політичної гри і паралізації народу, позаяк коли слова втрачають своє значення, тоді народ втрачає свою свободу» [3, с. 109].

Т. Коць зазначає, що кожна освічена людина повинна обов'язково дотримуватися норм усної та письмової мови (правильна вимова, наголошення, слововживання, граматики, стилістика), вміти правильно користуватися мовними засобами в різноманітних сферах людського спілкування [6, с. 109].

В. Пасинок вважає, що мовна підготовка особистості є найважливішим фактором її розвитку, бо процес мовлення формує її почуття, волю, поведінку, вміння самовираження та самореалізацію [10, с. 109].

Сьогодні до мовлення педагога дошкільного закладу висунуто високі вимоги, і проблема підвищення культури мовлення вихователя розглядається у контексті підвищення якості дошкільної освіти.

Сучасні дослідження розкривають різні аспекти підготовки студентів дошкільних факультетів до роботи з дітьми в дошкільному навчальному закладі освіти. Зокрема, підготовка студентів до формування риторичної культури розкрита в дослідженнях Я.В. Білоусової. Вона визначає структуру риторичної культури майбутніх фахівців дошкільної галузі освіти і подає її як сукупність взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісного (професійно-педагогічної діяльності), теоретичного (знання рідної мови; знання про суть і зміст риторичної культури в дошкільників з урахуванням їхніх вікових психологічних особливостей тощо), практичного (мовленнєві, інтелектуально-логічні, презентаційно-комунікативні, емоційно-вольові, рефлексивно-творчі, навчально-методичні вміння), особистісного (гуманістична спрямованість, емпатійність, відповідальність толерантність, тактовність, доброзичливість, комунікабельність, креативність, артистизм тощо) [1, с. 14].

Сучасна система підготовки фахівців орієнтована виключно на розвиток професійних умінь і навичок. Основою мовленнєвої культури майбутнього фахівця є освіченість, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у використанні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови. Та цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним. Потрібно активно розвивати своє мовлення: вчитися усно і письмово викладати свої думки, виправляти себе, правильно будувати сказане, шукати найкращі й найбільш доцільні варіанти висловлювання. Мова як інструмент здобуття знань, як засіб життєдіяльності людини має велике значення для педагогічних фахівців.

Програма підготовки майбутніх фахівців має бути націлена на формування в них високої мовної культури [10, с. 111]. Такий показник є надзви-

чайно важливим, адже педагог має бути взірцем для вихованців. По-друге, від рівня його культури і зокрема культури мовної буде залежати рівень його авторитетності, не тільки як грамотного й освіченого спеціаліста, але й просто культурної людини. Крім того, мовна культура педагога є своєрідним індикатором якості отриманої їм освіти.

Майстерність мовлення, виразного читання необхідні вихователю не тільки тому, що за самою специфікою його роботи доводиться багато говорити, читати, а й тому, що виразне слово допомагає ефективно застосовувати методи педагогічного впливу на дітей, розвивати їх пізнавальну діяльність [4, с. 73].

У сучасних дослідженнях проблем підвищення культури мовлення педагога виділяють компоненти його професійного мовлення і вимоги до нього.

До компонентів професійного мовлення педагога відносяться: якість мовного оформлення мовлення; ціннісно-особистісні установки педагога; комунікативна компетентність; чіткий відбір інформації для створення вислову; орієнтація на процес безпосередньої комунікації.

Серед вимог до мовлення педагога закладу дошкільної освіти виділяють:

- правильність – відповідність мовлення мовним нормам. Педагогу необхідно знати і виконувати у спілкуванні з дітьми основні норми рідної мови: орфоепічні норми (правила літературної вимови), а також норми утворення і зміни слів;

- точність – відповідність змісту мовлення та інформації, яка лежить у його основі. Педагогу слід звернути особливу увагу на семантичний (смысловий) аспект мовлення, що сприяє формуванню у дітей навичок точності слововживання;

- логічність – вираження у смислових зв'язках компонентів мовлення і відносин між частинами та компонентами думки. Педагогу слід враховувати, що саме у дошкільному віці закладаються уявлення про структурні компоненти зв'язного вислову, формуються навички використання різних способів внутрішньо текстових зв'язків;

- чистота – відсутність у мовленні елементів, невластивих літературній мові. Усунення із активного мовлення не літературної лексики – одне із завдань мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Зважаючи на те, що у цьому віці провідним механізмом мовленнєвого розвитку є наслідування, педагогу необхідно піклуватися про чистоту власного мовлення: неприпустимо використовувати слова-паразити, діалектні, жаргонні слова;

- виразність – особливість мовлення, що допомагає захоплювати увагу і створювати атмосферу емоційного співпереживання. Виразність мовлення педагога є потужним засобом впливу на дитину. Володіння педагогом різними засобами

виразності мовлення (інтонація, темп мовлення, сила, висота голосу тощо) сприяє не лише формуванню довірливості виразності мовлення дитини, але й повнішому усвідомленню дитиною змісту мовлення дорослого, формуванню вміння виражати своє ставлення до предмета розмови;

- багатство – вміння використовувати всі мовні одиниці з метою оптимального вираження інформації. Педагогу слід враховувати, що в дошкільному віці формуються основи лексичного запасу дитини, тому багатий лексикон самого педагога сприяє не лише розширенню словарного запасу дитини, але й допомагає сформувати у неї навички точності слововживання, виразності й образності мовлення;

- доцільність – вживання у мовленні одиниць, відповідних ситуації та умовам спілкування. Доцільність мовлення педагога передбачає, насамперед, володіння відчуттям стилю. Урахування специфіки дошкільного віку націлює педагога на формування у дітей культури мовленнєвої поведінки (навичок спілкування, уміння користуватися різними формулами мовленнєвого етикету, орієнтуватися на ситуацію спілкування співбесідника тощо).

Мова вихователя повинна бути емоційно насиченою, в міру голосною і інтонаційно багатою. Така мова сприймається краще, якщо вона звучить в трохи уповільненому темпі. Такий темп підвищує чуттєвість мови і навпаки, швидкий темп робить мову змазаною і важкою до сприйняття.

До цього переліку необхідно додати і правильне використання педагогом невербальних засобів спілкування, його вміння не лише говорити з дитиною, але й чути її [2, с. 34].

На формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя впливають такі чинники:

- 1) мовний (рівень грамотності, точність, логічність, правильність);

- 2) професійний компонент (рівень фахових знань, умінь, навичок);

- 3) національний (рівень усвідомлення національної приналежності);

- 4) етичний (рівень володіння мовленнєвим етикетом);

- 5) комунікативний (рівень усвідомлення обставин мовленнєвої ситуації);

- 6) загальна освіченість.

У спілкуванні з батьками вихованців культура мовлення виявляється у комунікативних ознаках: правильності, чистоті, логічності, точності, багатстві, доречності, виразності. Забезпечення цих якостей мовлення можливе за умови, якщо педагог уміє бути уважним до мовлення батьків, налаштованим до нього: стежити за реакцією на мовлене, апелювати до нього («Ви пересвідчились, що...», «Ви готові погодитися з тим, що...»),

важливо залишати місце для висловлювання адресата, не перетворювати діалог на монолог чи дуолог, адже за таких умов не відбудеться обміну думками, коли «спілкувальники слухають кожен сам себе, а не комунікативного партнера» [9, с. 142].

Етикетне спілкування вимагає уникати негативних оцінок адресата, всіляких епітетів і порівнянь, які можуть викликати небажані асоціації. Така спілкувальна тактика не включає батьків до захисної реакції, не викликає почуття вини, потреби виправдовуватися. Озвучивши власне почуття (гніву, страху, тривоги тощо) без наказів та доган, вихователь залишає за батьками можливість самим прийняти рішення. У такій безконфліктній ситуації, як показують психологічні дослідження, прийняття точки зору вихователя відбувається активніше, налагоджуються контакти, взаєморозуміння, довірливі стосунки між учасниками педагогічного процесу.

У спілкуванні з колегами необхідно брати до уваги присутність третьої особи. Не можна ігнорувати або ж вербальними чи невербальними засобами натякати, що вона тут небажана. Краще, знайшовши переконливий привід, перервати адресанта і змінити тему розмови.

Безумовно, знання педагогом дошкільного закладу зазначених вимог, їх дотримання і постійне вдосконалення свого мовлення – це запорука успішності роботи з мовленнєвого розвитку дітей у дошкільному закладі.

Загальний мовленнєвий розвиток майбутнього фахівця визначається якісним рівнем його мовленнєвої культури, що виявляється як у професійній діяльності, так і в процесі його самореалізації в навчанні, досягненні поставленої мети, осмисленні сутності професії. Без сумніву, мовлення вихователів є надзвичайно важливим аспектом мовленнєвої роботи з дітьми. Адже дошкільники, наслідуючи оточення, переймають не лише всі тонкощі правильної вимови, інтонації, граматичної будови речень, але й ті недоліки, які є в мовленні дорослих. Від культури мовлення вихователя залежить культура мовлення дітей, а збагативши мовлення вихователя, маємо шанс створити висококультурне мовленнєве середовище для вихованців.

Розвиток мовлення дітей можливе лише за умовами правильної літературної досконалої мови оточуючих. Вихователь повинен досконало знати рідну мову, вільно володіти нею, постійно самовдосконалюватися. Постійне піднесення культури мови є професійним і суспільним обов'язком кожного педагога.

Під культурою мови розуміють її правильність, тобто відповідність нормам орфоєпії, стилістики, граматики, лексики, встановленим для літературної мови традиціям та вмінням користуватися

ними в різних умовах спілкування відповідно до мети і змісту мовлення. Зразок вихователя – це правильно, спеціально підготовлена мовна діяльність, яку повинні наслідувати діти. Зразок може мати форми слова, речення, зв'язного мовлення. Про те незалежно від форми він повинен бути доступним дітям. Особливо це стосується зразка зв'язної розповіді.

Висновки. Враховуючи що дошкільний вік є сензитивним періодом мовленнєвого розвитку дитини, тому один з провідних напрямів діяльності вихователя дошкільного закладу – формування усного мовлення та навичок мовленнєвого спілкування, що спирається на володіння рідною літературною мовою.

Якість мовленнєвого розвитку дошкільників залежить від якості мовлення педагогів і від оточуючого мовленнєвого середовища у закладі дошкільної освіти, діти вчать говорити завдяки слуху та здатності наслідувати. Дошкільники говорять те, що чують, оскільки внутрішні механізми мовлення у дитини утворюються лише під впливом мовлення дорослих. Педагог повинен самокритично відноситись до своєї мови і при наявності недоліків в ній старатись виправити їх.

Для вихователів володіння зразковою мовою – це показник їх професійної підготовленості. Тому турбота про вдосконалення своєї мови – моральний і суспільний обов'язок кожного педагога. Кожен вихователь зобов'язаний розвивати в собі досконале володіння тими мовними навичками, які потім передаються дітям. Від культури мови вихователя залежить культура мови дітей.

Список використаної літератури:

1. Білоусова Я.В. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ярослава Володимирівна Білоусова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2004. 20 с.
2. Білоусенко П.І. Учїться висловлюватися / П.І. Білоусенко, Ю.О. Арешенков, Г.М. Вінар та ін. К. : Рад. шк. 1990. 188 с.
3. Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості [електронний ресурс]. Режим доступу до статті: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=31&c=486>.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик. М. : Просвящение. 1987. 124 с.
5. Корніяк О.М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування // Практична психологія і соціальна робота. 2003. № 1. С. 38–43.
6. Коць Т.А. Культура мови сучасника // Колега. 2002. № 1. С. 18–21.
7. Пасинок В.Г. Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема : монографія / Пасинок В.Г. Харків : Лівий берег, 1999.
8. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та

- ін.; за ред. І.А. Зязюна. К. : Вища шк., 1997. 349 с.
9. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. К. : Т-во «Знання», КОО. 2008. 291 с.
10. Рудницька О.П. Педагогіка загальна і мистецька : Навчальний посібник / О.П. Рудницька. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.

Savchenko L. Cultural speaker culture as a mean of professional activities

The article deals with the important issue of today – the acquisition of literary norms of the Ukrainian language by Ukrainian citizens. Every educated person must comply with the norms of oral and written language (correct pronunciation, accentuation, vocabulary, grammar, stylistics), be able to use the language correctly in various spheres of human communication. Speech culture is an indispensable element of the general human culture, a component of the pedagogical skill of the educator, a tool for knowledge acquisition and his professional activity.

The quality of speech development of preschool children depends on the quality of speech of teachers and on the surrounding speech environment in a preschool education institution, children learn to speak through hearing and ability to imitate. Preschoolers say what they hear because the internal mechanisms of speech in a child are formed only under the influence of adult speech.

Preschool teacher education is nowadays subject to high demands, and the problem of raising the language of a teacher is considered in the context of improving the quality of preschool education. The general speech development of the future specialist is determined by the qualitative level of his speech culture, which is manifested both in his professional activity and in the process of his self-realization in teaching, achievement of the set goal, understanding of the essence of the profession.

Literacy, e adherence to generally accepted literary norms in the use of lexical, phonetic, morphological, syntactic and stylistic means of language, is the basis of the speech culture of the future specialist. Broadcasting must be not only correct but also lexically rich, syntactically diverse. It is necessary to actively develop your speech: to learn orally and in writing to express your thoughts, to correct yourself, to build correctly what is said, to look for the best and most expedient variants of expression.

The variability of the speech forms used by the teacher is determined by the functional features of his activity, as well as the age and individual abilities of preschool children in the perception of the spoken word.

The article focuses on the components of a teacher's professional language (quality of speech design of speech, value-personal installations of the teacher, communicative competence, clear selection of information for creation of expression, orientation to the process of direct communication) and requirements to it (correctness, accuracy logic, purity, expressiveness, expediency).

Key words: *speech, speech culture normativity of language and speech, formation of rhetorical culture, caregiver training, pedagogical skills.*